

Egy világváros születése

„Az én görnyedező alakom felegyenesedik, ha Magyar hazám Magyar fővárosának élettől pezsgő szép ifjúságára gondolok. Ave! hazám büszkesége! moriturus te salutari.” A turini remete, Kossuth írta e sorokat válaszul arra, hogy Budapest főváros tanácsa levelben üdvözölte 80. születésnapja alkalmából. Az 1873. november 17-én hivatalosan egyesített három város — Buda, Pest és Obuda —, amelyről ugyancsak Kossuth mondotta: „a magyar főváros meg van alapítva”, példátlan lendülettel indult meg a fejlődés útján, hogy behozza az évszázados lemaradást és valóban méltó társa legyen a Monarchia nyugati fővárosának, Bécsnek. Amíg 1870-ben 280 000 lakosával Budapest a 17. helyen állt Európa nagyvárosainak sorában s a nagy országok fővárosain kívül megelőzte még Liverpool, Glasgow, Nápoly, Manchester, Birmingham, Varsó, Lyon, addig 1880-ban csaknem 380 000 lakossal már a 14., 1890-ben 506 000 lakossal a 11. helyen találjuk, sőt egy évtized múlva Budapest már a 8. helyre rukkolt előre s a 733 000 lakosú magyar fővárost csak London, Párizs, Berlin, Bécs, Pétervárd, Moszkva és Glasgow előzte meg. E lendület motorja nemcsak a kiegyezés után megindult kapitalista fejlődés volt, hanem a céltudatosan dolgozó fővárosi tanács, és persze legfőképp az egész nép energiája és elszánt akarata a felemelkedésre. Mindazt, ami modern, haladó, korszerű, elsősorban Budapest testesítette meg éles ellentétben a feudalizmus abroncsai között vergődő vidéki országgal.

Fejlesztési terv 1913-ban

E korszakról átfogó képet nyújt a Fővárosi Levéltár kiadásában nemrég megjelent ötszáz oldalas munka, a *Források Budapest Történetéhez* második kötete, amely az 1873-tól 1919-ig terjedő időszak legjellemzőbb okmányait és iratait adja közre. A három város egyesítése jogi és közigazgatási aktus volt, az alapja annak, hogy a fejlődésben elmaradt három város, mint egységes Budapest valódi metropolissá alakulhasson át. A munka országlánrészt azonban az egyesítés után kellett elvégezni s e roppant feladatot a főváros az első világháború kitöréséig *lényegében megoldotta*. Eltűnődésre készítő javaslatokat olvashatunk arról is, hogy milyen úton fejlődött volna tovább Budapest, ha a tervek és elképzelések nem süllyednek el az első világháború véres hullámverésében. Az egyesítés 40. évfordulóján, 1913 novemberében Bárczy István polgármester néhány gondolatot terjesztett elő a felévszázados jubileum megünneplésére. Felvázolta az új városháza felépítését, szemben az új Erzsébet sugárúttal, amely a városházától a Városligetig vezet, „szébbnél szebb házakkal és értékes üzletekkel, mellette jobbra-balra a régi levegőtlen utcák, házak helyén egész új, egészséges városdarab”. Készültek a tervek a *Tabán teljes átépítésére*, amely „a belső város legkényelmesebb lakórésze” lenne, sikló a Gellérthegyre, a Citadellában nyüzsgő élet, a Gellérthegy alján Európa legszebb fürdője, a piaristák épülete helyén a legszebb hotelek egyike, „... a Hungária út mentén az új híd megnyitása után egész új városövezet kezd épülni; a Boráros téri új híd budai feje és a műegyetem között feltöltött és parkozott *állandó kiállítási területen* nagy nemzetközi vásári kiállítás”. Szó volt még a Lágymányos, Kelenföld kiépítéséről, új széles utakról a VI., és a VII. kerületben, nagy népmarkokról, a budai hegyvidék Pest felé néző lejtőin „széles kocsiutak”-ról, korszerű pályaudvarokról, „természetesen nem útszintben futó vonalakkal”, a város körül messzeterjedő pompás kerti gazdaságok és tehenészetek létesítéséről, nagyszabású modern kórházról, szü-

lőházakról, csecsemőintézetekről, a Kamaraerdőben mintaszerű szegénygondozó intézetről, egészséges, olcsó városi lakások szaporításáról, népfürdőkről, modern vágóhidakról, húscsarnokokról, élelmiszer-árucsarnokokról és végül mintaszerű, pontos és jó városi közigazgatásról.

Nycmor és tőkekonzentráció

A nagy terveket a történelem *könyörtelenül cenzúrázta*, sok közülük máig sem valósulhatott meg. De amíg egyáltalán szóba kerültek e tervek, a fővárosnak hatalmas problémákkal kellett megküzdnie, hiszen a gyors iparosodás százezer számra vonzotta Budapestre a vidéki nincstelenek tömegeit s ebben az időszakban fejlődött ki a fővárosi proletariátus is. A tisztifőorvos már 1874-ben javasolta népkonyhák és melegedőhelyek felállítását, mert „számtalan szegény végső nyomorán” segíteni kellett.

Óriási és egyre növekvő küzdelmet jelentett a *lakáskérdés*. Egy 1883-ból származó jelentés szerint évente 12 000—14 000 volt a fővárosba vándorlók száma, ezeknek elhelyezésére évenként legalább 3000 szobát kellene építeni megfelelő konyhával, elhelyezett csak 2000 szoba épült. Ennek következtében elburjánzott a lakászsora, az albrélet és az ágyrajrás. A jelentés megírta a kormányt, hogy a minisztériumok és állami hivatalok sok lakást foglalnak le. A főváros már 1884-ben felhívta a gyárakat, hogy maguk építsenek lakásokat munkásaik részére, mégpedig úgy, hogy minden felnőttre legalább három négyzetméter padló és tíz köbméter levegőtér jusson. A törvényhatósági bizottság 1902-ben a kormányelnökhöz fordult rendkívüli segélyért a szegények nyomorának enyhítéséért.

Természetesen megindult a tőkék nagyarányú koncentrációja a fővárosban. 1890-ben 365 nagyipari vállalat működött Budapesten, 1900-ban 622 és 1910-ben pedig 1296. *Ezek közül ezer munkásnál többet foglalkoztatott 13 iparvállalat*. A nagyipari munkás-alkalmazotti létszám 1890-ben kerekén 37 000 volt, 1910-ben pedig 130 000. Rendkívül gyorsan növekedett a banktőke, amit a takarékpénztárakban és bankokban foglalkoztatott személyzet száma is jelez. 1880-ban 329-en dolgoztak e szakmában, 1910-ben már 6671-en. A bankok és különféle hitelintézetek száma 1872-ben összesen 27 volt, 1910-ben már 215.

Az időszakos gazdasági visszaesések ellenére a főváros lendületesen fejlődött. Határozat született a Sáros fürdő és a Rudas fürdő újjáépítésére, a főváros József főhercegtől megvette a Margit-szigetet, 1874 és 1915 között kerekén 158 000 lakás épült 375 000 szobával. Igaz, Szemere Miklós sokat morgott a képviselőházban az ország túlzott centralizálása miatt Budapesten, „többet árt nekük a túltengő Budapest, mint Franciaország-nak Párizs” — mondotta, majd kifogásolta, hogy a hidakat „a Gellérthegynek nekivittük”, ezzel szemben le Orsováig a Dunán egyetlen híd sincs. A megalapított vagy alaptalan panaszok ellenére 1877-re megépült a Sugárút (Népköztársaság út), 1881-re kinyomtatták a telefonelőfizetők első névsorát, 1884. szeptember 27-én rendkívüli ünnepélyességgel megnyílt az Operaház, 1894-ben a főváros megállapodást kötött a földalatti vasút építésére hárommillió-hatszáz ezer forint költséggel. Néhány évvel később, 1901-ben a főkapitány tiltakozott az „automobil-bérkocsik” bevezetése ellen, mert az tönkreteszi a lovas bérkocsi-iparokat, még határozottabban szólaltak fel a budapesti szíjgyártók a terv ellen.

Munkásmozgalom, háború, Tanácsköztársaság

A kötetben igen érdekes okmányokat találunk a főváros munkásmozgalmáról.

Frankel Leónak a főkapitányhoz intézett levelétől, a különféle munkásgyűlések memorandumain és rendőrgyűlések jelentéseken keresztül végigkísérhetjük a munkásmozgalom fejlődését, amely különösen nagy erőre kapott a világháború második felében, majd pedig a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után. A központi városháza előtt 1917. június 8-án százezer tömeg tüntetett, miközben Vázsonyi Vilmos átadta Bárczy polgármesternek a fővárosi polgárok és munkások határozatát az *általános, titkos és egyenlő választói jogról*. November 25-én békegyűlés volt az iparcsarnokban. A „Közégti Munkás” helyszíni tudósításában többi között ezt olvashatjuk: „1917. november 25-e felejthetetlen napja marad Budapest és környéke szervezett munkásságának, amely lelkesedéstől mámorosan hirdette mindazokat a nemes és dicső igéket, amelyek Szentpétervárról indultak hódító útjukra a világ négy tája felé...”

A Monarchia összeomlása-kor, 1918. október 31-én a főváros és környéke munkásai, katonái, ifjúsága győzelemre vitték a magyar polgári demokratikus forradalmat. A főváros tanácsa sietett bejelenteni, hogy csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz. Néhány hónappal később, 1919. február 26-án megalakult a Fővárosi Néptanács, március 21-én pedig kiáltották a Tanácsköztársaságot. A közzétett okmányokból lenyűgöző erővel bontakozik ki az az emberfeletti munka, amellyel a Tanácsköztársaság vezetői igyekeztek úrrá lenni a roppant nehézségek fölött.

Jó gondolat volt irodalmi szemelvényekkel is érzékelteni az akkori Budapest hangulatát. A szocialista várospolitika megteremtése mellett a Budapesti Központi Munkás-és Katonatanács feladata volt gondoskodni az ország védelméről, hiszen elsősorban Budapest állíthatta ki azokat a munkás-zászlóaljokat, amelyek képesek lehettek feltartoztatni a főváros felé nyomuló ellenséget. És a tanácsnak kellett foglalkoznia az egyre súlyosabb ellátási helyzettel, a lakáskiutalások körül mutatkozó zűrzavarral, a munkaidő kérdésével, a munkafejlesztéssel, a szocialista közművelődéssel.

A kötet záróokmánya 1919. augusztus 19-éről kelet. Ebben az ellenforradalmi rendőrfőkapitány felhívást intézett a minisztériumokhoz, az összes közhivatalokhoz és magánvállalatokhoz a forradalom híveinek nyilvántartásáról és megbüntetéséről.

Egy dokumentum válogatásánál mindenkor vitatni lehet a gyűjtés szempontjait. A szélesebb olvasókörzéség oldaláról tekintve a kérdést, valószínűleg nagyobb lenne a kötet vonzóereje, ha — hasonlóan az első kötethez — többet mutatott volna be a korabeli Budapest mindennapi életéből. A kutatóknak s azoknak is, akik tudományosan igényel s nagyobb összefüggések keretében foglalkoznak fővárosunk múltjával, viszont e kötet többet nyújt. A nagy körültekintést igénylő, gondos munkát *Sághy Agnes* irányította, a kötetet *H. Kohut Mária* szerkesztette.

Pethő Tibor

Belkereskedelmi küldöttség utazott az NDK-ba

Szombaton dr. *Sághy Vilmos*nak, a belkereskedelmi miniszter első helyettesének vezetésével — az NDK kereskedelmi és ellátásügyi minisztériumának meghívására — belkereskedelmi küldöttség utazott Lipcsébe.

A delegáció megtárgyalja a KGST belkereskedelmi miniszteri értekezlet munkájával kapcsolatos tennivalókat és megtekinti a lipcsei vásárt is. Dr. *Sághy Vilmos* visszautazóban találkozik *J. Travnicek* cseh kereskedelmi miniszterrel és *E. Decker* szlovák kereskedelmi miniszterhelyetessel.